

Estats, nacions i societats. El cas valencià

Rafael Castelló-Cogollos

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

rafael.castello@uv.es

ORCID: 0000-0002-3481-741X

Rebut: 31/07/2016

Acceptat: 22/01/2017

RESUM

L'acció política de les societats contemporànies occidentals s'ha estructurat a partir d'una definició territorial de les unitats d'acció, que hem anomenat estats. Aquesta estructura política occidental ha vingut legitimada a partir de la vinculació de cada estat a un col·lectiu titular de la sobirania, que anomenem nació. La vida social es desenvolupa en camps de relació vinculats a diferents àmbits de la vida col·lectiva, com ara la producció, el consum, la distribució del treball..., que impliquen també les estructures discursives que parlen sobre les pràctiques. L'experiència de les pràctiques socials es produeix en la interacció complexa entre tots aquests camps de relació, que podem anomenar estructura social. Cadascuna d'aquestes formes col·lectives (estats, nacions, estructura social) dibuixen espais socials i geogràfics diversos, que faciliten i/o dificulten la construcció de determinades identitats col·lectives i, per tant, faciliten o dificulten la producció de determinades accions col·lectives. En una primera part, aquest article proposa una discussió sobre la relació entre els conceptes d'*estat*, *nació* i *estructura social*. Posteriorment, l'article assaja una aplicació empírica de la discussió teòrica al cas valencià, per desvelar els mecanismes que han funcionat en la construcció de la seua identitat col·lectiva.

Paraules clau: estructures d'estat, identitats nacionals, estructura social, País Valencià.

ABSTRACT. *States, Nations and Societies. The Valencian Case*

Political action of contemporary western societies has been structured based on a definition of territorial units of action, which we call states. This westerns political structure has been legitimized from linking each state a collective holder of sovereignty, which we call nation. Social life develops in relationship fields linked to different areas of community life, such as production, consumption, distribution of work, etc., involving also the discursive structures talking about the practices. The experience of social practices occurs in the complex interaction between all these fields of relations, which we call social structure. Each of these collective forms (states, nations, social structure) outlined several geographic and social areas, to facilitate or/and hinder the construction of certain collective identities and, therefore, facilitate or/and hinder the production of certain collective actions. In the first part, this article proposes a discussion on the relationship between the concepts of state, nation and social structure. Later, the article tries an empirical application of the theoretical discussion in the Valencian case, to reveal the mechanisms that have worked in the construction of their collective identity.

Keywords: state structures, national identity, social structure, Valencia.

SUMARI

Introducció

L'estat: territori i comunitat

- La territorialitat
- La legitimitat: identitats i comunitats

Les nacions

Les societats: estructura social

Estructura social i nacionalismes al País Valencià

- El territori valencià
- L'estructura social valenciana: origen territorial

- L'estructura social valenciana: classes socials

- La llengua com a atribut d'identificació

- Conflicte sobre la identitat i performativitat

Conclusions

- La indefinició política

- La fosca consciència

- La incompatibilitat entre nacionalistes i regionalistes valencians

Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Rafael Castelló. Dep. Sociologia i Antropologia social (Facultat de Ciències Socials) Universitat de València. Avda. Tarongers, 4b, (46021) València

Suggeriment de citació / Suggested citation: Castelló, R. (2017). Estats, nacions i societats. El cas valencià. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 131(1), 65-78.

INTRODUCCIÓ

El 8 d'abril de 2016 se celebrà una taula redona a la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València que, amb el títol *¿Estado plurinacional? Miradas cruzadas desde el País Valencià, Catalunya, Euskadi, Navarra y Europa*, ens convocava a una reflexió compartida, des de punts de vista diversos, sobre la situació i les opcions d'un canvi de model polític a Espanya, en el context europeu. Vaig ser convocat amb l'encàrrec d'aportar una visió de la situació al País Valencià. Aquest article és la formalització escrita d'aquella intervenció.

En les pàgines següents intente resumir el resultat de múltiples investigacions desenvolupades durant anys amb l'objectiu d'intentar comprendre la relació entre l'estructura social valenciana i la construcció de la seua identitat col·lectiva. En una primera part, els conceptes d'*estat*, *nació* i *societat*, i com s'interrelacionen, ens ajuden a controlar les observacions empíriques i els arguments emprats. En la segona part, es fa una aplicació al cas valencià, en un intent de captar els mecanismes que han funcionat en la construcció de la seua identitat com a part del Regne d'Espanya.

L'ESTAT: TERRITORI I COMUNITAT

Al llarg de la història, les comunitats polítiques han evolucionat des de les formes tributàries a les monarquies absolutes, i d'aquestes als estats moderns; el resultat és una gran diversitat de dimensions territorials. A mesura que la dimensió augmenta, la força (ni que siga per votació) tendeix a substituir el consens: el poder polític tendeix a conservar els elements del poder domèstic, però sense veure's mitigat pels llaços afectius.

Weber considera que «l'estat és aquella comunitat humana que a l'interior d'un determinat territori —el concepte de 'territori' és essencial en la definició—

reclama per a si (amb èxit) el monopoli de la coacció física legítima» (Weber, 1922: 1056). L'acció de l'estat és sempre una acció territorial limitada per les fronteres, que obliga la ciutadania de l'estat. El nucli organitzatiu de l'estat el constitueix un aparell racional amb un poder militar permanent i centralitzat, que monopolitza la creació de dret i l'ús legítim de la força, i organitza l'administració amb la forma d'una dominació de funcionaris especialitzats. A partir d'ací, el funcionariat, la territorialitat i la comunitat es converteixen en components centrals de l'acció col·lectiva.

Per a Marx, l'estructura política sanciona l'ordre social establert pel mode de producció dominant: les relacions socials són les que expliquen l'estat, i no a l'inrevés. La divisió social del treball facilita l'aparició de la burocràcia, amb la separació dels interessos particulars i l'interés general, i l'escissió entre allò privat i allò públic. Una escissió que provoca una doble vida: la vida a la comunitat política, on l'individu és ciutadà i té valor com a ésser social, i la vida a la societat civil, on actua com a persona privada i considera els altres com a mitjans (objectes). La burocràcia, però, pretén ser voluntat d'estat i poder d'estat, i el seu interès particular es pretén general. Els fins de l'estat es converteixen en els de la burocràcia, i viceversa, sense que aquesta indesxifrable combinació excloga els conflictes. Així, l'estat resumeix i representa els conflictes socials, les necessitats del conjunt de la societat, expressades per mitjà del mode de producció, tot establint una relació estreta entre estructura social i estat.

El poder de l'estat es fonamenta, doncs, en el monopoli, legítim o il·legítim, de l'ús de la força. És un poder basat en la violència, o en l'amenaça del seu exercici, que és el poder de destruir la vida, o de protegir-la de la destrucció. Ara bé, l'estat només pot exercir el seu poder

sobre una comunitat en els límits d'un territori. És a dir, l'estat s'estructura al voltant d'elements naturals que donen lloc a constructes socials: a l'estat, la població i la terra es transformen en nació i territori (Foucault, 1996, 2006, 2007).

Bourdieu intenta completar la definició weberiana, ja que el domini de l'estat es fa notar molt especialment en l'àmbit de les relacions simbòliques: «l'estat és una X (per determinar) que reivindica amb èxit el monopoli de l'ús legítim de la violència física i simbòlica en un territori determinat i sobre el conjunt de la població corresponent» (Bourdieu, 1994: 97-8; cursives nostres). Una violència simbòlica que facilita l'ocultació de les possibles alternatives, com a màxima expressió del poder (Lukes, 2005).

És per això que, per a Habermas (1976: 245), l'estat sorgeix per assegurar la identitat del grup social, per proporcionar legitimitat a la coerció i per aconseguir més eficaçment la integració social. Segons el seu plantejament, l'estat impedeix, a través de decisions vinculants, la desintegració social. La dominació política, com a condició per al seu manteniment i la seua eficàcia a llarg termini, necessita obtenir el reconeixement com a poder legítim, i no només com a poder legal.

Així doncs, més enllà de l'aparell funcional de govern, els components inherents a tots els estats, siguen tradicionals o moderns, són un territori que delimita l'exercici del poder i un dret legítim, que dóna suport a les decisions del govern en el territori. Les fonts d'aquesta legitimitat han anat canviant, i en la modernitat occidental són les comunitats, convertides en nacions, les que assumeixen aquesta capacitat de legitimitat (Greenfeld, 1992; Tiryakian i Nevitte, 1985).

La territorialitat

L'acció territorial, com tota acció social, és sempre destinada a afectar, influir o controlar les idees i les accions dels altres (Weber, 1922: 5) i, per tant, també el seu accés als recursos, la qual cosa significa que les relacions territorials són el resultat del poder.

L'espai pròpiament polític de les relacions de dominació es defineix per la relació que s'estableix entre la distribució dels poders i dels béns dins l'espai geogràfic, i la distribució dels agents dins aquest espai, la distància geogràfica a aquests béns i als poders és un bon índex del poder (Bourdieu, 1980: 70).

Les divisions territorials tenen efectes significants sobre qui és dominat, per qui i per a què. En crear un territori, es genera un tipus especial d'espai que, a diferència dels altres, requereix un esforç constant d'establiment, manteniment i reproducció (Sack, 1986; Soja, 1985). Siga quina siga l'escala, tota societat necessita d'una acció territorial per a coordinar esforços i especificar responsabilitats. Per tant, quan parlem de territori parlem d'un conjunt estructurat de recursos econòmics i culturals fixats a l'espai (infraestructures, indústries, dotacions socials...) que faciliten el funcionament social, i constitueixen la base del mode de producció (Harvey, 1985; Rokkan i Urwin, 1983).

Així doncs, qualsevol organització territorial pot contrariar els interessos i objectius de certs grups socials. El comportament territorial no és només un mitjà per a crear i mantenir un ordre, sinó un recurs per a crear i mantenir un context amb què experimentar el món i donar-li sentit. El territori és, per tant, un element físic, definit geogràficament per les seues fronteres, però també és un element simbòlic que afecta la definició de la pròpia comunitat inclosa en el concepte weberian d'estat.

En aquests moments de la història, l'oposició entre la globalització i la individualització dóna lloc a múltiples situacions de confrontació social, que l'actual forma política de l'estat sembla no poder resoldre amb eficàcia.

La revolució de les tecnologies de la informació i la reestructuració del capitalisme han induït una nova forma de societat, que es caracteritza per la globalització de les activitats econòmiques decisives des del punt de mira estratègic, per la seua forma d'organització en xarxes, per la

flexibilitat i inestabilitat en el treball i la seua individualització, per una cultura de la virtualitat real construïda mitjançant un sistema de mitjans de comunicació omnipresents, interconnectat i diversificats, i per la transformació dels ciments materials de la vida, l'espai i el temps, mitjançant la constitució d'un espai de fluxos i del temps atemporal, com a expressions de les activitats dominants i de les elits governants (Castells, 1997: 23).

També s'experimenten, però, expressions d'identitat col·lectiva que qüestionen aquesta globalització i l'aïllament individual en nom de la singularitat cultural i del control de la gent sobre les seues vides i entorns. Aquestes expressions són múltiples, diversificades i segueixen els contorns culturals i de generació històrica de cadascuna de les identitats.

La legitimitat: identitats i comunitats

La identitat és un procés pel qual es construeix un sentit, un objectiu per a l'acció, atenent a un o a diversos atributs personals als quals s'hi dóna prioritat sobre la resta de possibles fonts de sentit (Castells, 1997: 28 i s.). La identitat aconsegueix tres funcions principals: ajuda a prendre decisions, en donar sentit i fixar objectius per a l'acció; fa possibles les relacions amb els altres, en permetre el reconeixement mutu en les pròpies posicions i relacions, i proporciona fortalesa i resistència, en donar referents per a l'acció (Guibernau, 1997: 115).

Els atributs estableixen límits entre aquells que compten amb l'atribut i els qui no, de manera que la fissió i la fusió de límits socials afecten els individus en termes d'identitat. Aquests límits poden ser contestats, però no abolits: la desaparició d'uns implica sempre l'aparició d'altres (Oommen, 1995). La rellevància social de determinats atributs, posseïts individualment però compartits col·lectivament, dóna lloc a l'aparició d'identitats col·lectives, que faciliten la cohesió amb qui es comparteixen atributs (nosaltres), mitjançant *estratègies d'homologia*, i la distinció de qui no els comparteix (ells), mitjançant *estratègies de distinció o de diversificació* (Barrera-González, 1997: 232; Bourdieu, 1979).

Els processos de socialització són els que construeixen la correspondència entre l'estructura social i les estructures cognitives i simbòliques (Berger i Luckmann, 1966: 205): la correspondència entre les divisions objectives del món social i els principis de «visió i divisió» que els agents apliquen. L'exposició continuada a determinades condicions socials imprimeix als individus disposicions duradores, que interioritzen la necessitat de l'entorn social i inscriuen al seu interior la realitat exterior. «Parlar d'*habitus* és proposar que el que és individual, i fins i tot personal, que allò que és subjectiu, és també social i col·lectiu. L'*habitus* és una subjectivitat socialitzada» (Bourdieu i Wacquant, 1992: 104). Aquesta correspondència aconsegueix funcions eminentment polítiques, ja que els sistemes simbòlics no són només instruments de coneixement, sinó que també són instruments de dominació. El reconeixement de la legitimitat està arrelada en aquesta consonància entre les estructures cognitives, que es converteixen en inconscients, i les estructures objectives.

En el procés de construcció d'identitats col·lectives, es recorre un camí que ens porta de la diversitat i complexitat social als discursos públics sobre la identitat compartida per mitjà d'uns mecanismes que Larrain (1994: 164) concreta en quatre:

1. Mecanisme de *selecció*; només alguns trets, alguns símbols, l'experiència social d'alguns grups... es tenen en compte, tot exclouent la resta.
2. Mecanisme d'*avaluació*; els valors de certs grups o institucions són presentats com els valors generals, mentre que d'altres són menystinguts, o simplement exclosos.
3. Mecanisme d'*oposició*; les formes de vida i idees de certs grups són presentats com a forans, estranys, no normals, atípics..., i, si cal, aquestes diferències són exagerades.
4. Mecanisme de *naturalització*; els trets anteriors són presentats com a donats, incanviables, normals, naturals...

En definitiva, l'eficàcia social d'una identitat col·lectiva depèn de la capacitat per a seleccionar, avaluar,

oposar i naturalitzar determinades característiques i no d'altres. Depèn de la capacitat per a imposar com a veritat una forma de veure la realitat social, amb independència del seu fonament científic. I aquesta capacitat no està distribuïda de forma igualitària entre els grups socials: tenir poder permet institucionalitzar una manera de veure i d'objectivar aquesta realitat.

L'objectivació d'una identitat col·lectiva es dona, en primer lloc, pel reconeixement mutu dels individus, en referir-se de forma recíproca a un *nosaltres*, tot provocant alhora l'aparició d'un *ells* i d'un *vosaltres*. En segon lloc, s'objectiva pel reconeixement del grup per part dels *altres*. I, en tercer lloc, hi ha l'objectivació política o institucional, amb la dotació d'unes estructures formals de reconeixement i d'esquemes de relació d'aquesta identitat amb la dels altres.

Són aquests processos d'objectivació els que poden generar conflictes. Quan coincideixen la primera objectivació i la segona, però no la tercera, estem davant d'*identitats en conflicte* o conflicte *entre* identitats. L'existència d'aquests conflictes és, al mateix temps, una forma d'objectivació de la identitat col·lectiva. És un conflicte basat en la no correspondència entre el reconeixement de dret i el reconeixement de fet. Com deia Simmel (1908), sempre que els interessos de dos elements es refereixen al mateix objecte, la possibilitat de coexistència depèn de si hi ha una línia fronterera que els separe. Si la limitació és jurídica (de dret) pot significar el final del conflicte, si és de poder (només de fet) pot significar el seu començament. Quan no coincideixen la primera objectivació i la segona, estem davant de *conflictes d'identitat* o *sobre* la identitat: si la definició és qüestionada socialment des de dins del grup, des de fora del grup o des de les dues bandes del límit, la identitat no és socialment evident. El conflicte d'identitat és un conflicte sobre el *nosaltres*, entre dues o més formes de definir la realitat. En qualsevol cas, aquests conflictes sobre la identitat contenen necessàriament conflictes entre identitats.

Els estats, per tant, poden ser qüestionats per la conflictivitat de la identitat que promouen sobre la seua territorialitat, i que pretenen que els legitime per a l'exercici del poder. És a dir, els estats poden veure discutida la seua legitimitat per l'emergència de projectes polítics col·lectius territorialment alternatius.

LES NACIONS

No és evident, per tant, que l'estat siga una comunitat, com diu Weber. L'estat és, sense cap dubte, una forma d'organització territorial del poder polític, que necessita legitimació. És per això convenient, com aconsellen Connor (1994) i Tivey (1981), diferenciar els conceptes d'*estat* i de *nació*. L'error més perjudicial «per a l'estudi del nacionalisme ha estat la propensió a usar el terme nació com a substitut d'una unitat jurídica territorial, l'estat» (Connor, 1994). Les seues relacions poden ser de coincidència, quan el territori i la comunitat governada per l'estat se superposen, o de no coincidència, quan en un territori determinat es concentra una comunitat diferent a la promoguda per l'estat (Pérez-Agote, 1989: 184). És per això que Guibernau (1997) afirma que pot haver-hi estats *legítims* i estats *il·legítims*, o Hall (1999) proposa tractar les identitats nacionals com a variables independents en els estudis sobre polítiques d'estat, internes o externes.

Les nacions són un fenomen que pertany al món de la consciència dels agents socials. Són efectives en la mesura que són capaces d'influir en el comportament dels agents o de determinar-lo. I aquesta capacitat depèn de l'objectivitat social que aconseguen, en el sentit d'allò socialment reconegut de forma compartida. És, per tant, una categoria performativa (Pérez-Agote, 1993): la seua producció i reproducció està lligada a la capacitat per a la mobilització social que té (Máiz, 1997). En definitiva, una nació és una comunitat imaginada (Anderson, 1983), integrada per un col·lectiu d'individus que s'identifiquen entre si en funció d'atributs molt diversos —territorialitat, voluntat, història, etnicitat—, segons la conjuntura concreta, i que es consideren el subjecte sobirà del

poder polític sobre un territori (Gellner, 1997; Núñez, 1998; Smith, 1989).

És aquest caràcter de legitimitat excoent el que diferencia una identitat nacional d'una identitat regional. Una comunitat regional és una identitat políticament subordinada a la identitat de la nació de l'estat. Segons Moreno (1997), els moviments regionalistes tenen en comú amb els nacionalistes el seu fonament en una identitat territorial, l'existència d'un conflicte amb l'estat (siga econòmic, polític o cultural) i l'aparició d'organitzacions polítiques i de mobilització social. Tanmateix, com assenyalava Pérez-Agote (1995), per tal de reconèixer la legitimitat del poder estatal, el regionalisme no exigeix la capacitat d'autodeterminació, sinó la delegació del poder central en el territori regional. Amb tot, les identitats regionals, els regionalismes i les institucions regionals poden actuar com a constructors actius d'una identitat nacional: poden generar la percepció d'existència d'interessos comuns i diferenciats i crear unes condicions favorables per a l'aparició d'un moviment nacionalista (Núñez, 1998).

LES SOCIETATS: ESTRUCTURA SOCIAL

La construcció d'identitats nacionals pressuposa l'existència de determinades condicions socials: ètniques (Smith, 1986), d'estructura social (Hroch, 1985) i/o territorials (Hechter, 1985). Però, la noció de *societat* és difícilment operativa de cara a la investigació empírica, principalment a causa de dues raons: per la dificultat d'establir límits consistents en el temps i en l'espai, i per la dificultat de determinar si els límits delimiten una entitat social diferenciada i coherent (Tilly, 1984: 37 i s.). No obstant això, podem fer-la operativa amb l'ús del concepte d'*estructura social*, en el sentit d'entramat relacional que organitza les activitats de les parts que la componen. De fet, el terme *estructura social* gairebé sempre s'usa per a referir-se a característiques pròpies dels col·lectius, com a trets no imputables als individus. Unes vegades designa la coherència de les institucions socials, altres s'oposa a la conjuntura, per referir-se a les relacions

més persistents i organitzades de la societat. I encara que els agents implicats no siguin sempre conscients de les regularitats, les estructures continuen treballant, amb independència de la seua consciència i desig.

Els grans debats teòrics de les ciències socials s'han concentrat en la naturalesa d'aquesta relació entre individus i societat, i es poden sintetitzar en dos blocs. Un debat sobre si els agents socials són lliures a l'hora d'actuar o si estan constrets per condicionants externs; i un debat sobre si allò estructurador són les característiques materials de la societat o ho són les seues característiques immaterials. Els enfocaments més recents, però, intenten integrar aquesta doble dualitat per a poder captar una imatge més ajustada a la complexitat de la dinàmica i l'estructura socials: alhora materials i immaterials, voluntaristes i deterministes (Bourdieu, 1977; Giddens, 1984; Sewell, 1992).

Els agents socials es troben simultàniament en diverses xarxes d'intercanvi: dels cossos amb l'ecosistema, de la producció de béns i serveis, de poder i control social, de les pors i creences, on s'intercanvien recursos afectius, econòmics, polítics i culturals (Bourdieu i Wacquant, 1992; Villasante, 2000). Entre aquests camps de relació, el polític (amb l'estat com a institució central) juga un paper d'especial rellevància, en disposar de la capacitat per a formalitzar les regles dels intercanvis en la resta de camps de relació. S'aborden les accions socials com a processos recursius, creats per agents socials, però contínuament recreats a través de múltiples recursos estructurals. La continuïtat d'aquestes pràctiques socials pressuposa una reflexivitat que només és possible per la continuïtat de les pròpies pràctiques (Giddens, 1984; Lamo de Espinosa, 1990). El resultat és contingent i sense direcció concreta: les estratègies sembla que no condueixen a cap lloc en particular. El destí és incert, ambigu i arriscat, i el canvi social no té direcció aparent (Therborn, 2000), tot construint una societat de risc (Beck, 1998). Com assenyalava Sztompka (1993: 190) «la societat apareix en perpetu i incessant moviment [...] qualsevol fet es converteix en esdeveniment; qualsevol agent pot actuar; qualsevol estat és només una fase en un procés obert». La qual cosa no vol dir que

aquests processos no dibuixen una trajectòria temporal i presenten una dimensió històrica: en definitiva, no sabem cap a on anem, però anem.

Els processos de globalització i d'individualització agreugen aquesta incertesa: incertesa històrica (globalització) i incertesa biogràfica (individualització). Els efectes d'això són una reducció de la predictibilitat, un augment dels antagonismes, una disminució de les complementarietats, un creixement dels conflictes...; una situació en què els vells programes institucionals fallen (Morin, 2004). En definitiva, el resultat de tota aquesta incertesa és la inseguretat i la desprotecció: por.

ESTRUCTURA SOCIAL I NACIONALISMES AL PAÍS VALENCIÀ

Tradicionalment, l'ésser humà ha intentat superar aquesta por per mitjà de l'associació amb altres humans amb qui gestionar-la. I tornem a l'inici d'aquest article: és l'estat legitimat per una nació la forma d'associació col·lectiva adient en aquest context històric? Siga quina siga la resposta a aquesta qüestió, per a poder superar la forma estat nació, si fóra el cas, és necessari que primer pugui ser qüestionada amb alguna alternativa. Al País Valencià, l'adhesió a la proposta política del Regne d'Espanya no ha tingut una contestació políticament rellevant. A diferència de Catalunya o el País Basc, fins fa pocs anys, la desafecció valenciana cap a Espanya ha estat més aviat testimonial: mantinguda per sectors socials qualitativament significatius, la seua rellevància quantitativa ha estat, però, molt limitada.

El País Valencià trenca les expectatives marcades per les principals teories sobre el nacionalisme. És una societat amb una llengua pròpia diferent del castellà, i la llengua s'ha considerat un marcador cultural amb molta capacitat de transmissió de la identitat, sobretot en situacions de conflicte (Ninyoles, 1971). També es tracta d'una societat que ha experimentat, molt ràpidament a més a més, processos d'absorció de població immigrada,

que segons les tesis primordialistes podrien haver generat una identificació segons l'origen (Geertz, 1973; Shils, 1957). Ens trobem davant d'una estructura econòmica terciaritzada que, segons les teories de l'elecció racional, facilitaria la presència d'un conflicte polític nacional (Hechter, 1989; Rogowski, 1985). A més a més, el procés de descentralització política del Regne d'Espanya, amb la instauració del sistema autonòmic, podria haver generat un reforçament de les identitats subestats, bé com a efectes de les pròpies polítiques regionals (Brubaker, 1996), bé com a resultat de l'estructura d'oportunitats polítiques que ofereix aquesta nova forma d'organització territorial (Tarrow, 1994).

Amb tot, és com si l'Estat espanyol haguera aconseguit el seu objectiu de generar una comunitat nacional espanyola al País Valencià. I certament és així, molt sovint s'apunta que, del conjunt territorial del Regne espanyol, la societat valenciana s'hi troba entre les més identificades amb Espanya. Però també és cert que el cas valencià és més complex i podem anar més enllà per entendre quina hi és la situació, i assenyalar alguns dels mecanismes que poden haver funcionat per a arribar a aquest grau d'adhesió.

El territori valencià

Un dels majors problemes per a l'avanç d'una possible alternativa política a la proposta espanyola al País Valencià és l'especial concentració territorial de població a la circumscripció d'Alacant (especialment a la capital provincial i l'àrea d'influència d'aquesta cap al sud), que pensa que la seua comunitat no és la valenciana.¹ L'*unionisme* espanyol valencià es concentra de forma molt rellevant al territori alacantí, i genera una diferència considerable respecte a Castelló i València, on predominen les posicions *regionalistes*. Tanta és la diferència, que aquesta fractura territorial genera greus problemes de cohesió interna al País Valencià.

¹ Les afirmacions empíriques quantitatives que s'empren al llarg de l'article deriven dels múltiples estudis empírics que ha fet l'autor, amb totes les enquestes sobre identitat autonòmica, regional i nacional del CIS aplicades al País Valencià des de 1996.

Aquest és un dels efectes de la provincialització i de la política d'infraestructures que l'Estat espanyol ha aplicat al territori valencià: el trencament provincial i la negligència en la política d'infraestructures necessàries per a la cohesió territorial valenciana. No podem oblidar tampoc que una part rellevant del territori del sud i l'oest de l'actual comunitat autònoma va ser incorporada a València i Alacant amb la provincialització del segle XIX, procedent de Castella.

A més a més, cal afegir-hi que la població valenciana presenta una elevada identificació amb el territori espanyol. Una identificació territorial que indica l'assumpció de la integració territorial del País Valencià en el Regne d'Espanya. La unitat territorial autonòmica no exclou, sinó que complementa l'estatal: els qui més s'identifiquen territorialment amb el territori valencià són també el més identificats amb el territori estatal. Ni tan sols els *nacionalistes valencians* s'identifiquen territorialment en primer lloc amb la pròpia comunitat autònoma: són més municipalistes que no autonomistes.

En definitiva, el Regne d'Espanya és la unitat territorial políticament rellevant per a la població valenciana i, a més a més, no té una alternativa valenciana: Espanya és l'únic referent polític territorial (Burguera, 1990; Guia, 1985). Cap de les posicions nacionals possibles percep el territori valencià com a autònom, i la immensa majoria opta per identificar-se amb Espanya.

L'estructura social valenciana: origen territorial

La construcció d'una identitat alternativa demana l'existència d'una estructura social alternativa que siga percebuda com a plausible. En el cas valencià, les definicions nacionals presenten una fractura generacional significativa. Concretament, la població valenciana nascuda després de 1950 és més procliu als discursos crítics amb l'estat. Res d'específic, atés que és habitual que la població més jove assumeisca posicions més crítiques amb allò que existeix; el que passa en aquest cas, però, és que el *nacionalisme valencià* és pràcticament inexistent entre la població nascuda abans de 1950.

És un efecte de la feble projecció política de la identitat valenciana durant la Renaixença del segle XIX i durant la Segona República espanyola, i ens remet a la dècada dels anys seixanta del segle XX. Una dècada en què la societat valenciana va experimentar canvis molt importants en la seua estructura social, sobretot canvis demogràfics i econòmics que van suposar un daltabaix de les estructures tradicionals. Immigració, urbanització, industrialització... són processos molt intensos durant aquests anys, i una part de les elits valencianes començà a qüestionar les definicions proposades des d'Espanya. La dècada comença amb la publicació de *Nosaltres els valencians* de Fuster (1962), que suposa un profund canvi qualitatiu en la reflexió nacional al País Valencià. Per primera vegada, s'exposa sense embuts la possibilitat d'elaborar un discurs nacional diferent al promogut per l'estat: és factible ser valencià sense ser espanyol. Així que els possibles discursos valencians alternatius al de la identitat espanyola són socialment molt joves.

Aquesta elaboració tardana ajuda a entendre també l'escassa relació entre l'origen territorial i la posició nacional. Al País Valencià, són els mateixos valencians de llinatge els qui mantenen definicions *regionals* o *unionistes*, més que no *nacionalistes valencianes*. De fet, pel que fa a la transmissió als fills de les definicions nacionals de la realitat, els pares opten preferentment per l'oficial espanyola, més que no per una alternativa, escassament experimentada.

L'estructura social valenciana: classes socials

A més a més, tal com assenyalava Marx, els projectes nacionals són expressió de les relacions de producció i les forces productives, de les relacions de classe. Una complexa constitució d'interessos que posa les bases materials per a la formació d'aliances territorials de classe. L'objectiu d'aquestes aliances és preservar o millorar els models de producció i consum existents, les combinacions tecnològiques dominants, els patrons de relació social, el nivell de beneficis i salaris, la qualitat de la força de treball i les tècniques de direcció empresarial, les infraestructures físiques i socials, i les qualitats culturals de la vida i el treball. Tots i cadascun dels residents

en un territori poden tenir interessos per a afectar les formes que pren l'estructura del territori en el qual viuen (Harvey, 1985).

Al País Valencià, però, no trobem aquestes aliances de classe amb una base territorial valenciana. Les elits presenten una dispersió significativa de les seues definicions de la realitat nacional valenciana. Els empresaris mantenen una posició majoritàriament *regionalista*, i en això coincideixen amb els assalariats del sector privat, tot conformant la definició majoritària de la població valenciana. Els assalariats fixos del sector públic (funcionaris), però, se situen més pròxims a una posició *unionista* espanyola. El camp de les relacions econòmiques i el de les estructures d'estat ens porten per camins diferents. I no són les posicions de les elits econòmiques valencianes les més pròximes a l'*unionisme*, sinó les posicions de les elits polítiques (funcionaris). Aquesta distribució situa el conflicte d'identitat en l'àmbit de la pròpia burocràcia, ja que també és entre els treballadors públics on més presència *nacionalista valenciana* trobem. Per tant, la dificultat per l'avanç d'una definició alternativa a l'espanyola la trobem en la presència de la pròpia estructura de l'estat, i en el personal que hi treballa, amb posicions majoritàriament *unionistes*, i no tant en la feblesa de l'empresariat valencià, certament més procliu a posicions *regionalistes*, però que suggereix, si més no, una matisació de la teoria de la decapitació de la societat valenciana (Fuster, 1962; Mira, 1997).

La llengua com a atribut d'identificació

En la construcció d'identitats col·lectives, la llengua sol desenvolupar un paper molt rellevant, i, en el cas valencià, el seu protagonisme és molt destacat (Ninyoles, 1969; Piqueras, 1996). El procés de substitució del valencià pel castellà ha avançat molt des de la dècada dels seixanta del segle passat, amb una intervenció molt significativa de l'estat: sistema polític, sistema educatiu, sistema comunicatiu..., tots aquests contextos han promogut els usos públics del castellà i la reclusió del valencià als usos privats. A més a més, per accelerar la reducció de la presència pública del valencià, també s'ha incentivat el

secessionisme del valencià respecte al català, tot promovent sentiments anticatalans entre la població valenciana.

El resultat és que al País Valencià no són les competències actives en valencià, orals (saber parlar) o escrites (saber escriure), les que discriminen les posicions nacionals. Concretament, no distingeixen les posicions *regionalistes* de les *unionistes*: ambdós grups presenten comportaments diglòssics respecte al valencià (Ninyoles, 1971). Són només les competències escrites, siguen actives (saber escriure) o passives (saber llegir), les que estableixen les distincions, tot separant les posicions *nacionalistes valencianes* de totes les formes d'identitat espanyola, inclosa la *regionalista*.

Això té conseqüències rellevants pel que fa a la performativitat de la possible identitat alternativa, i a l'estructura del camp de relacions simbòliques. Les competències escrites, més formals i adquirides en l'escolarització, són posseïdes per una part reduïda de la població valenciana (el valencià es va incorporar al sistema educatiu el 1983 i, a més, una part de la població pot eximir-se d'aprendre-la a l'escola). Les competències orals actives (saber parlar), però, estan més amplament distribuïdes entre la població. Amb aquesta situació, al País Valencià, el conflicte nacional es dona entre una minoria que coneix el valencià escrit i una majoria que el desconeix. O el que és el mateix: la identitat nacional valenciana no *es diu* en valencià, només *s'escriu*, amb els efectes socials que això té sobre la seua capacitat de difusió i circulació.

Aquesta fractura competencial ens remet al secessionisme lingüístic i a la interessada disputa sobre la normativa del valencià, que facilita la ruptura entre les competències orals i les escrites, i dificulta el lligam entre el valencià i una possible comunitat nacional alternativa a l'espanyola. A més a més, tot i que les valoracions del valencià són extremadament baixes, és la dimensió valorativa (les opinions), i no la instrumental (l'ús), la que discrimina entre les diferents posicions nacionals. Una relativa irrellevància instrumental del valencià, com a atribut identitari, que pot ser explicada per l'escassa valoració de la identitat

col·lectiva lligada a l'ús de la llengua: la valenciana. És a dir, al País Valencià no és tan important d'onts com quina valoració et mereix el valencià. Tot indicant l'escassa indiferència i l'elevada activació emotiva de les actituds lingüístiques, com a expressió dels dubtes que genera la pròpia llengua entre la població valenciana, inclosa i molt especialment, la població valencianoparlant.

Conflicte sobre la identitat i performativitat

Tot plegat sembla molt contradictori, però ja ho deia Josep Vicent Marqués en començar el seu *País Perplex*, «la realitat valenciana és contradictòria» (1974: 11), tot assenyalant l'existència del que ell va anomenar *fosca consciència*, i que Ariño i Llopis anomenen *l'anomalia valenciana* (1993).

Si recordem la definició de legitimació de Berger i Luckmann (1966: 120-121), la de Bourdieu i Wacquant (1992) o la de Habermas (1973), la capacitat de legitimació s'aconsegueix amb la coincidència dels esquemes cognitius i les estructures objectives. Acabem d'assenyalar, per exemple, com la definició cognitiva de la llengua dels valencians s'ha intentat desajustar respecte del seu ús i existència objectiva. Així es construeixen discursos amb dificultats de legitimació, per la dissonància entre el que *es vol ser* i el que *s'és* i l'elevada activació emotiva que se'n deriva. L'efecte és que no ens trobem només davant un conflicte d'identitats, sinó que aquest inclou un conflicte sobre les identitats: allò qüestionat és la legitimitat de les identitats nacionals proposades.

Aquest dèficit de legitimitat reforça els problemes de performativitat. L'adhesió a les posicions més convençudes de la seua legitimitat no són majoritàries, i molt especialment les vinculades a una ruptura amb la definició espanyola. Sense discursos nacionalistes legítims no hi ha nació: la presència relativa de les posicions *nacionalistes valencianes* és molt escassa, però tampoc *l'unionisme* és una posició majoritària, en ser superada pel *regionalisme*.

L'estructura general de posicions tampoc ha facilitat la participació del *nacionalisme valencià* en la conformació d'un discurs socialment majoritari. De fet, al País

Valencià, entre *unionistes* i *regionalistes* acumulen al voltant de tres quartes parts de la població: el seu és un conflicte de centralització-descentralització de l'estat, més que no un conflicte nacional. Per tant, el discurs *nacionalista valencià* ha estat exclòs del camp de relacions i, com diria Bourdieu, el seu capital simbòlic ha resultat relativament irrellevant.

De fet, fins fa molt poc de temps, ha estat pràcticament impossible predir la posició nacional en funció de la participació al sistema de partits. El sistema parlamentari valencià no expressa cap conflicte nacional (Beltrán, 1994; Franch, 1996; Mira, 1994). La mancança d'un referent parlamentari nacionalista valencià estable durant la transició ha dificultat la percepció de plausibilitat d'una estructura política valenciana alternativa a l'espanyola. No podem oblidar que el límit electoral autònom del 5% en tota la comunitat autònoma, ha provocat que els *nacionalistes valencians*, quan han aconseguit representació parlamentària, ho han fet de la mà d'algun partit d'àmbit estatal, amb una definició espanyola de la realitat valenciana.

CONCLUSIONS

Aquestes observacions ens porten a proposar tres arguments que poden explicar l'escàs impacte de les definicions alternatives a la proposta política espanyola. Són arguments que cal afegir als efectes de la intervenció de l'estructura estatal sobre la realitat valenciana, amb polítiques tendents a la dissolució dels atributs amb capacitat per a generar una voluntat de poder col·lectiu que pogués desafiar la definició espanyola.

La indefinició política

Sembla que al País Valencià la llengua és l'únic atribut amb certa capacitat de construcció política. Tanmateix, aquesta capacitat descansa només sobre la valoració de la llengua, expressada a través d'opinions, i no pel seu ús públic. Si la llengua té una funció política efectiva quan s'usa en l'espai públic, entre la població valenciana no passa d'acomplir una funció latent, o potencial. Per tant, un dels efectes de la

diglòssia ha estat mantenir com a latent la funció política de la llengua en la construcció col·lectiva de la societat valenciana.

En segon lloc, en la població valenciana no trobem un referent territorial propi autònom que intervinga en la definició política d'una identitat alternativa a l'espanyola. No és que no hi haja incompatibilitat entre la identificació territorial espanyola i la valenciana, que no n'hi ha, és que en la definició valenciana ni tan sols intervé el territori. Aquesta mancança, a més, té uns efectes devastadors sobre el model econòmic i l'ús destructiu que s'ha fet del territori, i també sobre l'escassa empenta reivindicativa davant l'estat, pel que fa a assumptes com el finançament o les infraestructures.

I, en tercer lloc, cal afegir-hi la indefinició respecte a la construcció d'una relació *nosaltres-ells* entre la població valenciana i la resta de pobles pertanyents a l'Estat espanyol. El més cridaner és que el referent col·lectiu valencià no és rellevant, ni en positiu ni en negatiu, senzillament no apareix, com tampoc apareix cap referent col·lectiu negatiu de la resta d'Espanya, amb la qual cosa no podem detectar uns *altres*: des del punt de vista valencià, a Espanya tots som uns. Tanmateix, apareixen uns referents positius que construeixen un *nosaltres* valencià *híbrid*: entre català i manxec. Un resultat que ens recorda la hipòtesi de Mollà i Mira (1986) sobre el *criollisme* dels valencians. Una construcció híbrida que afavoreix una identificació més espanyola.

En la definició política ens trobem, per tant, amb una llengua amb efectes latents (no efectius), amb un territori inexistent i amb un *nosaltres* valencià construït per la mixtura de català i manxec, i sense cap referent d'alteritat entre la resta del Regne d'Espanya. Pot haver-hi major indefinició política? «Ni carn, ni peix», ja ho deia Fuster.

Una part d'aquesta indefinició es pot imputar al propi discurs alternatiu, en la mesura que ja que no hi ha diferències significatives entre el *nacionalisme valencià* i la resta de grups, pel que fa a l'existència d'una unitat territorial pròpia i a la inexistència d'un referent col·lectiu valencià. L'única variable

amb una posició *nacionalista valenciana* definida és la lingüística, que destaca pel major ús públic del valencià, per l'efectivitat política de la llengua. Tanmateix, aquesta efectivitat lingüística tampoc no els diferencia significativament dels *regionalistes*. La qual cosa ens confirma que una llengua sense un referent territorial no fa una nació, fa una regió (Keating, 1996; Linz, 1985).

La fosca consciència

La fosca consciència té el seu fonament en l'elevada identificació amb el territori espanyol, l'escassa valoració lingüística del valencià (diglòssia) i la percepció híbrida de la pròpia identitat. Per això, els problemes no apareixen tant respecte a allò que *es vol ser*, sinó en la percepció d'allò que *s'és*. És una espècie de dissonància cognitiva i la població afectada és autòctona: els que tenen el valencià com a llengua materna, els que usen habitualment el valencià, els que més s'identifiquen amb el territori valencià i els que major simpatia expressen pels valencians. Cosa que clarament ens situa davant una qüestió relacionada amb la informació descriptiva, pragmàtica i avaluativa, referida a la pròpia identitat.

Cal assenyalar un aspecte derivat d'aquesta dissonància i molt rellevant a l'hora de determinar les posicions nacionalistes dels valencians: el prejudici anticatalà (Bello, 1988; Flor, 2011). Aquest prejudici opera en el marc de la fosca consciència i afecta molt especialment la població d'origen autòcton i tendència regionalista. Així, si la indefinició política estava especialment relacionada amb les posicions *nacionalistes* valencianes, aquesta contradicció cognitiva està més aviat vinculada amb les posicions *regionalistes*.

La incompatibilitat entre nacionalistes i regionalistes valencians

La combinació d'indefinició i fosca consciència ha generat la incompatibilitat entre les definicions de la realitat valenciana de *nacionalistes* i *regionalistes* valencians, amb el rerefons de l'anticatalanisme. Un mur infranquejable els ha separat durant les darreres dècades. La conseqüència és que, en el cas valencià, el *regionalisme* no ha estat un estadi prepolític d'una possible identitat nacional alternativa, tal

com assenyala Núñez (1998). En el cas valencià, l'efecte ha estat el contrari: el *regionalisme* ha estat un mur de contenció del *nacionalisme*.

Efectivament, la identificació territorial, la valoració del valencià i l'anticatalanisme són dimensions que enfronten els *regionalistes* amb els *nacionalistes* valencians. Un enfrontament generat per la combinació de la indefinició territorial *nacionalista* i la dissonància lingüística *regionalista*. Una situació que només podrà canviar si es desactiven bé la indefinició territorial, bé la dissonància lingüística o, encara més, les dues. I, en aquest sentit, ha estat el moviment nacionalista valencià qui ha donat els passos més efectius (Mezquida, 2015).

En definitiva, la combinació de la indefinició territorial, la dissonància lingüística i l'anticatalanisme han facilitat que, de moment, les definicions alternatives a l'espanyola no hagen aconseguit la rellevància social requerida per a constituir un desafiament seriós a l'estat. Una proposta, l'espanyola, per cert, amb efectes devastadors sobre la política, l'economia i la cultura de la societat valenciana. Només cal comprovar el desenvolupament dels fets i les dades de les darreres dècades, en tots i cadascun dels camps de relació de l'estructura social valenciana. Una devastació que haguera estat més difícil de perpetrar si la societat valenciana hagués disposat d'una identitat alternativa a l'espanyola més potent.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*. Londres: Verso.
- Ariño, A., i Llopis, R. (1993). La Comunidad Valenciana: un problema de identidad. En *Simposium Internacional Identidades colectivas en el mundo contemporáneo*. Bilbao.
- Barrera-González, A. (1997). Metodologies en l'estudi del nacionalisme. En Fundació Jaume Bofill (ed.), *Nacionalismes i ciències socials* (p. 239-248). Barcelona: Mediterrània.
- Beck, U. (1998). *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós.
- Bello, V. (1988). *La pesta blava*. València: Tres i Quatre.
- Beltrán, A. (1994). *Un país impossible*. Tavernes Blanques: Eixam.
- Berger, P., i Luckmann, T. (1966). *La construcció social de la realitat. Un tractat de sociologia del coneixement*. Barcelona: Herder.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1590/S0103-20702013000100001
- Bourdieu, P. (1979). *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- Bourdieu, P. (1980). L'identité et la représentation. Eléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 35, 63-72. DOI: 10.3406/arss.1980.2100
- Bourdieu, P. (1994). *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Barcelona: Anagrama.
- Bourdieu, P., i Wacquant, L. (1992). *Per una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burguera, F. de P. (1990). *És més senzill encara: digueu-li Espanya*. València: Tres i Quatre.
- Castells, M. (1997). *La era de la informació. El poder de la identidad*. Madrid: Alianza.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Flor, V. (2011). *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja: Editorial Afers.
- Foucault, M. (1996). *Genealogía del racismo (Curso en el Collège de France 1975-76)*. La Plata: Editorial Altamira.
- Foucault, M. (2006). *Seguridad, Territorio, Población (Curso en el Collège de France 1977-78)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Foucault, M. (2007). *Nacimiento de la biopolítica (Curso en el Collège de France 1978-1979)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

- Franch, V. (1996). Las elecciones del cambio: las autonómicas y municipales del 28 de mayo de 1995 en la Comunidad Valenciana. *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*, 15, 101-260.
- Fuster, J. (1962). *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Edicions 62.
- Geertz, C. (1973). *Interpretación de las culturas*. Barcelona: Herder.
- Gellner, E. (1997). *Nacionalisme*. Catarroja: Editorial Afers.
- Giddens, A. (1984). *La constitución de la sociedad: bases para la teoría de la estructuración*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Guia, J. (1985). *És molt senzill, digueu-li Catalunya*. Barcelona: La Magrana.
- Guibernau, M. (1997). *Nacionalismes. L'Estat nació i el nacionalisme al segle xx*. Barcelona: Proa.
- Habermas, J. (1973). *Problemas de legitimación del capitalismo tardío*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Habermas, J. (1976). *La reconstrucción del materialismo histórico*. Madrid: Taurus.
- Hall, R.B. (1999). *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems*. Nova York: Columbia University Press.
- Harvey, D. (1985). *The Urbanisation of Capital*. Londres: Basil Blackwell.
- Hechter, M. (1985). Internal Colonialism Revisited. En E. A. Tiryakian i R. Rogowski (ed.), *New Nationalisms of the Developed West*. London: Allen & Unwin.
- Hechter, M. (1989). El nacionalismo como solidaridad de grupo. En A. Pérez-Agote (ed.), *Sociología del nacionalismo*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- Hroch, M. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keating, M. (1996). *Naciones contra el Estado. El nacionalismo de Cataluña, Quebec y Escocia*. Barcelona: Ariel.
- Lamo de Espinosa, E. (1990). *La sociedad reflexiva. Sujeto y objeto del conocimiento sociológico*. Madrid: CIS.
- Larrain, J. (1994). *Ideology and Cultural Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Linz, J. J. (1985). From Primordialism to Nationalism. En E.A. Tiryakian i R. Rogowski (ed.), *New Nationalisms of the Developed West*. Londres: Allen & Unwin.
- Lukes, S. (2005). *Power: a radical view*. Nova York: Palgrave-Macmillan.
- Máiz, R. (1997). Nacionalismo y movilización política: un análisis pluridimensional de la construcción de las naciones. *Zona Abierta*, 79, 167-216.
- Marqués, J. V. (1974). *País Perplex*. València: Tres i Quatre.
- Mezquida, A. (2015). *El valencianisme enfront Espanya. Una anàlisi estratègica*. Barcelona: Fundació Nexa.
- Mira, J. F. (1994). *Hèrcules i l'antropòleg*. València: Tres i Quatre.
- Mira, J. F. (1997). *La nació dels valencians*. València: Tres i Quatre.
- Mollà, J. D., i Mira, E. (1986). *De Impura Nazione*. València: Tres i Quatre.
- Moreno, L. (1997). *La federalización de España. Poder político y territorio*. Madrid: Siglo XXI.
- Morin, E. (2004). *Introducción al pensamiento complejo*. Barcelona: Gedisa.
- Ninyoles, R. L. (1969). *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i Quatre.
- Ninyoles, R. L. (1971). *Idioma i prejudici*. València: Tres i Quatre.
- Núñez, X. M. (1998). *Movimientos nacionalistas en Europa. Siglo xx*. Madrid: Síntesis.
- Oommen, T. K. (1995). Contested Boundaries and Emerging Pluralism. *International Sociology*, 10(3), 251-268.
- Pérez-Agote, A. (1989). Hacia una concepción sociológica de la nación. En A. Pérez-Agote (ed.), *Sociología del nacionalismo*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- Pérez-Agote, A. (1993). Las paradojas de la nación. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 61, 7-22.
- Pérez-Agote, A. (1995). Nación y nacionalismo. En J. Benedicto i M. L. Morán (ed.), *Sociedad y Política. Temas de sociología política* (p. 109-138). Madrid: Alianza.
- Piqueras, A. (1996). *La identidad valenciana*. Madrid: Escuela Libre Editorial.
- Rogowski, R. (1985). Causes and Varieties of Nationalism: a Rationalist Account. En E.A. Tiryakian i R. Rogowski (ed.), *New Nationalisms of Developed West* (p. 87-108). Londres: Allen & Unwin.
- Rokkan, S. (1975). Cities, States and Nations: A Dimensional Model for the Study of Contrasts in Development. En S. N. Eisenstadt i S. Rokkan (ed.), *Building States and Nations* (p. 73-98). Beverly Hills: Sage Publications.

- Rokkan, S., i Urwin, D. W. (1983). *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*. Londres: Sage Publications.
- Sack, R. D. (1986). *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sewell, W. H. (1992). A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation. *American Journal of Sociology*, 98(1), 1-29.
- Shils, E. (1957). Primordial, personal, sacred and civil ties. *British Journal of Sociology*, 7, 113-145.
- Simmel, G. (1908). *Sociología. Estudios sobre las formas de socialización*. Madrid: Alianza.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, A. D. (1989). The Origins of Nations. *Ethnic and Racial Studies*, 12(3), 340-367.
- Soja, E. W. (1985). The Spatiality of Social Life: Towards a Transformative Retheorisation. En D. Gregory i J. Urry (ed.), *Social Relations and Spatial Structures* (p. 90-127). Londres: Macmillan.
- Sztompka, P. (1993). *Sociología del cambio social*. Madrid: Alianza Editorial.
- Tarrow, S. (1994). *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza Editorial.
- Therborn, G. (2000). At the birth of second century sociology: times of reflexivity, spaces of identity, and nodes of knowledge. *British Journal of Sociology*, 51(1), 37-57.
- Tilly, C. (1984). *Grandes estructuras, procesos amplios, comparaciones enormes*. Madrid: Alianza.
- Tiryakian, E. A., i Nevitte, N. (1985). Nationalism and Modernity. En E. A. Tiryakian i R. Rogowski (ed.), *New Nationalisms of the Developed West* (p. 57-86). London: Allen & Unwin.
- Tivey, L. (1981). *El Estado nación*. Barcelona: Península.
- Villasante, T. R. (2000). Algunas diferencias para un debate creativo: abriendo una nueva etapa para el Network Analysis. *Política y Sociedad*, 33, 81-95.
- Weber, M. (1922). *Economía y sociedad*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

NOTA BIOGRÀFICA

Rafael Castelló-Cogollos és doctor en Sociologia (Universitat de València). Professor Titular d'Universitat del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València (1989).

Ha treballat específicament qüestions relacionades amb les identitats nacionals, les pràctiques lingüístiques, la demografia i la sociologia política aplicades al País Valencià. Ha participat en diverses obres col·lectives dedicades a l'anàlisi de l'estructura social valenciana.

